

**Пріоритетні напрями розвитку сільських територій України
(Аналітична записка)**

Анотація

Головним шляхом реалізації пріоритетних напрямів розвитку сільського господарства і села в цілому об'єктивно може бути зрівноважений розвиток сільських територій, що дозволяє в комплексі вирішити проблеми економічного, екологічного і соціального характеру, наявність яких є наслідком дії великої сукупності чинників – об'єктивних, об'єктивно-суб'єктивних, суб'єктивних. В аналітичній записці розглянуто пріоритети в регіональній політиці економічного розвитку сільських територій, наведені заходи ефективної аграрної політики, визначено основні фактори, що обмежують конкурентоспроможність аграрного сектора економіки.

Розвиток аграрного сектора економіки є одним з основних чинників стабілізації соціально-економічних відносин як у регіонах, так і в країні загалом. Сьогодні проблеми регіонального розвитку набули особливої ваги. Відповідно до вимог стандартів ЄС одним із пріоритетних напрямів розвитку України стає підвищення ефективності сільського господарства як основного чинника розвитку сільських територій. Оскільки сільськогосподарське виробництво й надалі залишається основною сферою діяльності на селі, закономірним є зростаючий інтерес учених-економістів до проблем розвитку сільськогосподарських підприємств у контексті вирішення проблеми ефективного розвитку сільських територій.

Сьогодні українське село перебуває у стадії трансформації, яка зумовлена розвитком нових технологій в сільськогосподарському виробництві та структурними змінами в економіці України. На даний момент, одними з найбільш гострих проблем села. Є працевлаштування сільських мешканців, стимулювання розвитку малого бізнесу в сільській місцевості та підвищення

якості життя сільських жителів [6]. Окрім того, село протягом останнього десятиріччя потерпає від нерозвиненої інфраструктури. Так, у багатьох селах відсутні або недостатньо функціонують дитячі садочки, середні школи та клуби або інші осередки культури. Далеко не в усіх населених пунктах є свої лікарні та служби швидкої допомоги. Більше того, більшість сіл не мають централізованих систем водопостачання та водовідведення, системи газопостачання.

В умовах ринкових відносин на селі держава відіграє вирішальну роль у стабілізації соціально-економічного розвитку сільських територій. Великої уваги з боку держави вимагає диверсифікація сільськогосподарського виробництва як важливий чинник впливу на розвиток сільських територій, що призведе до вдосконалення економічної діяльності сільського населення, поліпшить добробут сільських жителів.

Для вирішення багатоаспектних проблем розвитку сільських територій слід покладатись не лише на сільське господарство, а й на інші галузі економіки, що сприятимуть соціально-економічним перетворенням на селі. Диверсифікація діяльності сільськогосподарських підприємств має бути спрямована на:

- зберігання та переробку сільськогосподарської продукції;
- реалізацію сільськогосподарської продукції та послуг;
- виробництво екологічно чистої сільськогосподарської продукції;
- виведення нових сортів рослин і порід сільськогосподарських тварин;
- надання послуг з обробітку ґрунту.

Для сільськогосподарських товаровиробників диверсифікація сприяє зменшенню ризику та адаптуванню до зовнішніх умов. Що ж до місцевих органів влади, то вони повинні використовувати диверсифікацію як один із напрямів розвитку сільського господарства та несільськогосподарських видів діяльності.

Розвиток несільськогосподарських видів діяльності на селі – це важливе

джерело зайнятості і доходів сільського населення, особливо через сезонність сільського господарства і неможливість забезпечення інтенсивної цілорічної зайнятості сільського населення в сільськогосподарському виробництві.

Одним із видів несільськогосподарського бізнесу є сільський туризм, вигідний як для місцевих підприємств, сільських громад, так і районної влади, оскільки розвиток туристичної індустрії позитивно впливає на економічне життя території, збільшує фінансові надходження.

Потрібно активізувати екологічний туризм, який би забезпечував екологічне використання природних ресурсів в рекреаційних цілях, розвивати національні природні парки, заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, дендропарки, природні заповідники, ботанічні сади, лікувально-оздоровчі місцевості. Слід культурно та економічно взаємодіяти з місцевим населенням, починаючи з екологічного просвітництва серед дітей і дорослих.

В Україні, де відсутня державна та регіональна підтримка сільських територій, необхідні трансформації слід проводити, орієнтуючись на внутрішній потенціал. Ось тому, ефективним підходом до подолання системної кризи сільських територій є використання регіонального маркетингу, за рахунок підтримки місцевих підприємств, на основі використання внутрішніх ресурсів підприємства.

Регіональний маркетинг забезпечує прийняття ефективних управлінських рішень на основі аналізу потенціалів розвитку суб'єктів регіонального ринку і ринкової кон'юнктури. Він сприяє оптимізації структури економіки досліджуваної території: розширенню ринку збуту місцевих товарів і послуг; отриманню регіонального продукту з високою часткою доданої вартості; підтримці місцевих підприємств і створенню на основі їх інтеграції регіональних кластерів у різних галузях. Особлива роль тут відводиться розвитку малого і середнього бізнесу, диверсифікації економіки.

Використання комплексного регіонального маркетингу призведе до поліпшення ситуації:

- завдяки збільшенню збуту місцевої продукції зросте економічна

ефективність діяльності місцевих підприємств;

- соціальний ефект у збереженні наявних і створенні нових робочих місць, збільшення доходів місцевого населення;

- екологічний ефект – зменшення навантаження на навколишнє середовище в результаті скорочення транспортних і виробничих завдань, більш раціональніше використання природних ресурсів території.

Необхідною передумовою економічного розвитку сільських територій є забезпечення належного державного управління та самоврядування на всіх рівнях, насамперед на рівні сільських органів влади. У розвинутих країнах світу управління економічним і соціальним розвитком села здійснюється через поєднання регулювальних впливів органів державної влади, інститутів ринкової інфраструктури, управлінських підрозділів підприємств, що розміщені на території сільських поселень, громадських організацій та місцевого самоврядування. Щодо нашої держави, то визначальним елементом управлінської підсистеми сільської території виступає місцеве самоврядування.

На сучасному етапі місцеві органи влади не наділені достатніми повноваженнями і залежать від органів державної влади. Територіальні органи влади виступають лише як формальні та нежиттєздатні утворення. Вони не забезпечені економічною базою для проведення дієвої управлінської діяльності, рівень професійної та загальної підготовки більшості службовців місцевого самоврядування не відповідає сучасним вимогам і не дозволяє їм сповна використовувати теоретичні й практичні механізми реалізації комплексу управлінських функцій. Водночас нечисленні сільські територіальні громади навіть потенційно не можуть бути основою для управління розвитком сільських територій.

Управлінська діяльність місцевих органів самоврядування повинна бути спрямована на визначення пріоритетних напрямів розвитку конкретної досліджуваної місцевості. Сфера інформаційно-правового забезпечення товаровиробників потребує створення дорадчих служб, що б довели до сільськогосподарських формувань передові технології, надавали поради із

закупівлі ресурсів та збуту продукції. Питання соціальної життєдіяльності села стоять надзвичайно гостро, і тому їх слід вирішувати разом із реформуванням аграрного сектора, усуванням диспропорції в зайнятості селян, утриманням соціальної інфраструктури, забезпеченням соціального захисту та реальних доходів громадян.

Стійкий економічний розвиток сільських територій повинен бути пріоритетним в регіональній політиці, цілі якої включали б в себе наступне:

- підтримка структурної перебудови та розвиток відсталих сільських територій;
- боротьба з довгостроковим безробіттям;
- адаптація та модернізація системи освіти та зайнятості;
- широка участь населення – в максимальній мірі використовуються знання, досвід і уявлення населення про найбільш ефективні шляхи забезпечення зайнятості та збільшення доходів, враховуються особливості економічної та соціальної поведінки різних соціальних груп, забезпечується збалансованість їх інтересів;
- використання місцевих ресурсів – перш за все за рахунок мобілізації місцевих фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів, що має першочергове значення для створення стійких механізмів забезпечення зайнятості та доходів;
- допомога по адаптації молоді в трудову діяльність;
- модернізація і розвиток обслуговуючих сільське господарство підприємств (заготівля, переробка, збут продукції сільського та лісового господарства);
- розвиток сільських територій.

Основою ефективної аграрної політики є реалізація наступної низки заходів:

- диверсифікація сільськогосподарського виробництва – розширення спектру виробленої продукції і збільшення видів представлених послуг;
- реструктуризація сільського господарства. основними напрямками

структурної перебудови аграрної економіки являється: удосконалення земельних відносин, покращення сільськогосподарської кон'юнктури, передача землі і ліквідного майна в руки ефективних власників та користувачів, ринкова інтеграція підприємств малого та середнього бізнесу, орієнтування та субсидування сільськогосподарських виробників на вироблення високоякісної продукції;

- фермерські господарства, а також інші форми середнього і малого бізнесу в аграрному секторі не перетворилися на рушійну силу, якою можна було б нехтувати в умовах ринкової економіки. Як правило, низький рівень спеціалізації існуючих господарств є перешкодою для ефективного виробництва. Сільськогосподарські підприємства займаються рослинництвом і тваринництвом, виробляючи при цьому 10-20 найменувань продукції. фермери країн ЄС обмежуються лише 2-3 видами сільськогосподарської продукції;

- необхідно створити ефективнішу та простішу систему збуту та ін. Для гарантування ефективного збуту слід враховувати проблеми транспортного забезпечення і його відповідності європейським стандартам, надійності зберігання продуктів, що швидко псуються, з мінімальними втратами, поліпшення сортування продукції, розвитку мережі комунікації для звиклої циркуляції інформації про стан ринку.

- настав час звернути увагу на відродження сільськогосподарської кооперації, за відсутності якої українському селу буде важко досягти європейських стандартів і стати конкурентоспроможним у ЄС;

- роль держави полягає у стимулюванні національних аграрних виробників у напрямі підвищення продуктивності виробництва і особливо на тих підприємствах, де дотримуються певних стандартів якості та охорони навколишнього середовища;

- при цьому досягнення високої конкурентоспроможності є засобом підвищення інвестиційного потенціалу та інвестиційної привабливості, досягнення зростання рівня життя і матеріального добробуту, тобто інструментом для вирішення завдань розвитку сільських територій, а також

забезпечення продовольчої безпеки.

Основними факторами, що обмежують конкурентоспроможність аграрного сектора економіки, є:

- штучне стримування цін на продукцію з метою забезпечення доступності продовольства, що приводить до недоотримання доходів сільгоспвиробниками і негативно впливає на їх виробничу, інвестиційну та інноваційну активність;

- штучне підтримання господарської діяльності низько ефективних підприємств;

- відсутність довгострокових програм стимулювання збуту і споживання сільгосппродукції на внутрішньому ринку;

- низька динаміка інноваційного розвитку, включаючи впровадження досягнень біотехнологій. Існуюча технологічна політика поки що забезпечує зростання врожайності, але через найближчі 5-6 років імовірна її стагнація або спад;

- неврегульованість низки законодавчих питань, прагненні зберегти адміністративні функції та бар'єри для бізнесу, розходження в законодавчій базі з регулювання сільгоспдіяльності в країнах Митного союзу та ін.;

- стабілізація та розвиток соціальної сфери на селі. В системі соціального захисту пріоритетними групами населення являються пенсіонери, інваліди та діти. На базі соціальної політики в сільській місцевості пропонується розвиток таких напрямів, як підвищення зайнятості та створення додаткових джерел доходу, підтримка соціальної та інженерної інфраструктури на селі, здійснення програм по зменшенню відтоку найбільш активних прошарків сільського населення;

- інституційні перетворення, які впливають на розвиток сільської економічної системи. Це організації, що сприяють ефективній роботі приватних та державних структур, наприклад – центри розвитку. Створюються інституційні структури, які базуються на утворенні фінансових інструментів для підтримки малих та середніх підприємств та сільськогосподарських

виробників (фонди підтримки малого та середнього бізнесу);

- недоцільно і далі підтримувати неефективні, неконкурентоспроможні форми господарювання за рахунок споживачів (населення) і бюджету – держава покликана стимулювати ліквідацію і поглинання неефективних виробництв, доповнюючи ці заходи створенням альтернативної зайнятості в зонах їх діяльності;

- забезпечення доступу до кредитних коштів для закупівлі необхідних ресурсів, з урахуванням наявної у позичальника виробничої бази та ефективності її використання;

- реальне стимулювання збуту сільськогосподарської продукції вимагає відмови держави від будь-яких (тарифних і нетарифних) обмежень закупівельних цін;

- створення потенціалу для майбутнього – розвиток наукових досліджень, тематика яких повинна бути вироблена спільно з бізнесом, що підтверджує його готовність до впровадження, при цьому необхідно створювати дослідні центри в рамках кластерів (участь держави полягає у створенні їх матеріальної бази, а виконання робіт має вестися тимчасовими колективами на умовах гранту).

Сільські території потребують припливу прямих іноземних інвестицій, що викликало, в першу чергу, обмеженими через кризу можливостями державного бюджету та приватних інвесторів, а також великим ступенем зносу наявного устаткування [4]. У сільську місцевість повинно йти інвестування грошових коштів не тільки з боку держави (держава не може постійно фінансувати сільські території безоплатно), але і з боку іноземців та місцевого бізнесу, підприємців, що, в кінцевому підсумку, дозволило б вирішити основні проблеми сільських територій і дозволило б подальший ефективний розвиток сільської місцевості.

Оцінюючи інвестиційну привабливість для ефективного залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки слід наголосити на тому, що залишаються невирішеними питання інформованості іноземних інвесторів

щодо можливості вкладати свої кошти, приватизації підприємств державної та комунальної власності, а також не практикуються дійові форми роботи з іноземними інвесторами – бізнес-форуми, “круглі столи”, виставки найкращих регіональних проектів.

Рівень інвестиційної привабливості з погляду вкладання інвестицій у сільське господарство є низьким. Для його підвищення потрібно досягнути збільшення показників економічного та соціального розвитку села, трудового потенціалу, нарощувати обсяги наукових та науково-технічних робіт, а також знижувати рівень інвестиційних ризиків.

Існує необхідність формування ринкових стимулів для впровадження інновацій та збільшення ефективності застосування існуючого наукового потенціалу. Інноваційний розвиток сільських територій дозволить сформувати науково-інноваційну систему підтримки аграрного комплексу, яка дозволяє вивести розвиток аграрної економіки на новий технологічний рівень.

Для вирішення проблем села потрібна реалістична стратегія розвитку сільських територій, яка повинна поєднувати існуючий український досвід та досвід країн, що є членами Європейського Союзу.

В Україні сьогодні мало досвіду щодо розвитку сільських територій, як, наприклад, у Німеччині, Литві, Латвії, Польщі. Більш того, в Західній Європі, Канаді і США ще в 60-70-х роках минулого століття започатковані проекти технічного співробітництва у сфері комплексного розвитку сільських територій, фінансування яких забезпечувалось Європейським Союзом, Світовим Банком, регіональними банками розвитку та ін. Сьогодні продовжується вирішення проблем сільської місцевості, проте з визначеними напрямками розвитку сільських територій і політики щодо їх втілення.

Слід зазначити, що зовнішні і внутрішні умови соціально-економічного розвитку місцевості постійно змінюються, особливо в умовах реформування системи самоуправління і виходу з кризи сільських територій. Тому стратегічний план повинен постійно доповнюватись, доцільно це здійснювати один раз на рік на місцевому рівні і не частіше як один раз на два роки – на

регіональному. Реалізація стратегії розвитку конкретної сільської території повинна передбачати: 1. Економічний розвиток сільськогосподарських підприємств. 2. Розвиток соціальної інфраструктури села. 3. Підвищення рівня зайнятості сільського населення. 4. Виховання і розвиток сільської молоді. 5. Збереження довкілля і виробництво екологічно чистої продукції.

Стратегія зрівноваженого розвитку сільських територій передбачає:

1. Розвиток сільської місцевості (розвиток сільських поселень, розвиток сфери побутового обслуговування сільського населення, розвиток сільської громади, розвиток української культури та духовності, розвиток дорадництва в сільській місцевості);

2. Розвиток підприємництва на селі (сприятлива податкова політика, розвиток інфраструктури аграрного ринку, підвищення ефективності сільського господарства, покращення інвестиційного клімату сільських територій, формування механізму кредитного забезпечення, сприяння розвитку несільськогосподарських видів діяльності);

3. Екологічна безпека (розвиток гірських територій, збереження та примноження біоресурсів, раціональне використання природних ресурсів, впровадження новітніх технологій, досягнень науки й техніки, вдосконалення системи землекористування, розвиток рекреаційного та туристичного потенціалу сільських територій).

Прийняття стратегії знівелює негативні чинники і тенденції соціально-економічного розвитку сільських територій, що буде спрямовуватись насамперед на вирішення проблеми підвищення економічної ефективності господарювання.

Здійснена в ході недостатньо науково-обґрунтованого реформування сільського господарства реорганізація сільськогосподарських підприємств, що зумовила практично повну ліквідацію її крупних форм, спричинила деградацію соціальної інфраструктури села і, відповідно, погіршення умов проживання на сільських територіях та рівня життя сільського населення, внаслідок чого зросли масштаби його масової міграції у пошуках заробітків в інші регіони

країни та за кордон. Масовий виїзд робочої сили із села загострив соціально-демографічну ситуацію і значно порушив баланс життєвих пріоритетів на сільських територіях.

Виправити ситуацію можливо тільки за рахунок розвитку у сільських територіях крупних сільськогосподарських підприємств, яких на сьогодні є ще явно недостатньо, а рівень ефективності їх господарювання настільки низький, що не дозволяє їм займатись вирішенням проблем розвитку соціальної інфраструктури села і, тим більше, питаннями екології навколишнього середовища сільських територій, які, зрештою, чисто об'єктивно завжди залишались у прерогативі держави.

Основою формування перспективи села України повинна бути оптимізація пріоритетних напрямів зрівноваженого розвитку сільських територій в умовах подальшого реформування аграрної економіки на базі вдосконалення організаційно-правових форм господарювання та системи економічних взаємовідносин у цій сфері, усестороннього врахування різнобічних інтересів селянства, диверсифікації підприємницької діяльності на селі та надання сільськогосподарському виробництву багатофункціонального характеру при збереженні екологічно чистого сільського довкілля і розвитку соціальної інфраструктури.

Перелік використаних джерел

1. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Луценко та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005.– 424 с.
2. Баланюк І.Ф. Реформування в аграрному секторі регіону / І.Ф. Баланюк. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 270 с.
3. Біттер О.А. Ефективність сільськогосподарського виробництва і рівень життя сільського населення / Біттер О.А., Березівський П.С., Мельник В.П.– Львів: Українські технології, 1997. – 188 с.
4. Войнаренко М. Економічна конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість України / М. Войнаренко, О. Фурманюк //

Економіст. – 2006. - №12. – С. 25-27.

5. Економічні та соціальні аспекти розвитку АПК і сільських територій: зб.наук.пр. / наук. ред. – К., 2004. – 188 с.

6. Завадський Й.С, Управління сільськогосподарським виробництвом у системі АПК: підручник / Й.С. Завадський. – К.: Вища школа, 1992. – 367 с.

7. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: Проблеми, перспективи / Кириленко І.Г.– К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 452 с.

8. Розвиток форм господарювання на селі / [В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, М.Ф. Малік та ін.]. – К.: Урожай, 1993. – 375 с.